

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2016

MEMORANDAMU

MARAGA: 70

Memorandamu uyu u na masiatari a 8.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandumu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandumu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musu u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatso nga nda ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa).
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tanganedzea.
- Kha mbudziso dzo vuleaho, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/Thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Kha mbudziso dzi todaho NDI NGOHO/A SI NGOHO, maraga dzi tea u kovhekanywa, maraga nthihi i tea u avhelwa NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE, inwe maraga ya ya kha tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo. Maraga ya tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo i tea u avhelwa fhedzi arali phindulo ya NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE i yone. Hu songo newa maraga iyo arali thikhedzo/tshiitisi/thuthuwedzo zwo khakhea.
- Kha mbudziso dzi todaho khouthesheni u bva kha tshibvedzwa, vha songo nea ndatso vhagudiswa arali vho siedza zwidevhe, kana arali ho khakhea huwe u peleta kha izwo zwo khouthiwaho.
- Musu phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga tenda fhedzi ipfi lo lavhelelwaho lo talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekedzwa, kha vha make fhedzi mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tanganedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tanganedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Muṭa wa Vho-Thanyani wo vha u tshi tamisa ngauri tshifhinga tshoṭhe muṭa wo vha u tshi wanala wo dzula woṭhe ho takaliwa/Vhuvhili havho vho vha vha tshi shuma.√√ (2)
- 1.2 Vho vha vha tshi vho funana na Mapule musidzana wa Mutswanav vha fhedza vho khunyelela muḍini wawe.√ (2)
- 1.3 Ndi ngauri Vho-Thanyani vho vha vha si tsha fhindula ṭhingo dzavho/ Na u vhudzwa uri vha khou shuma/ Vho vha vha si tsha vhuya hayani. [Mbuno mbili fhedzi] √√ (2)
- 1.4 Ndi u sa vhavhalela vhudipfi ha mufumakadzi wavho nga u mu sumbedza uri a vha tsha mu funa phanda ha mufarekano wavho Mapule.√√ [Na zwiṅwe zwi pfallaho]. (2)
- 1.5 - Vho-Thanyani vho fhedzisela vha si tshe na haya ngauri vho kundelwa u vhuyelela hayani havho hune ha vha na mufumakadzi wavho Vho-Luula.
- Vho litsha mushumo, tshelede ya pensheni ya fhela
- Vho no vha muhumbeli.
- U dzimiwa zwiliwa nga Mapule.
- U vha pandela nduni.
- U ṭodou vhulahwa nga mufarekano.(Zwivhili fhedzi)√√ (2)
- 1.6 Muṅwali u ṭodou bveledza muhumbulo wa uri vhanna vha songo ṭutshela miḍi yavho nga u vhona vhaṅwe vhasadzi ngauri u humela murahu zwi ḍo vha kondela musi zwo no vha vhihela / U sa fhulufhedzea ha vhanna kha vhafumakadzi vhavho. √√ (Na zwiṅwe zwi pfallaho) (2)
- 1.7 Ee. Vha fana ngauri Vho-Thanyani vha vhaisa Vho-Luula nga u funana na Mapule, √ngeno Vho-Masala vha tshi zuwa/takalela maitele a ṅwana wavho a u funana na Mapule. √ (2)
- 1.8 C. U ambisa muthu uri a mu fune.√ (1)
- 1.9 Murero uyu u sumbedza/amba uri muthu a nga si ḍivhe mafhungo/zwithu zwi iteaho arali hu si na ane a mu vhudza/sevha.√ Zwi khwathisedza uri ho vha hu tshi tou vha Vho-Luula vhe vhoṭhe vhe vha vha vha sa ḍivhi vhushaka ha Vho-Thanyani na Mapule vhuṅga na mazwale wavho vho vha dzumbela ngeno vha tshi a ḍivha.√√ (3)

- 1.10 Ee, lu nga vha pfela vhuṭungu, ngauri vho fhedza vha tshi vho dzula tshitaratani vha sa tsha kona u dithogomela, vha tshi vho tou tshila nga u humbela.

KANA

Hai, lu nga si vha pfele vhuṭungu ngauri vho tutshela muḍi wavho vha ya vha liwa tshikhuwani.√√ (Na zwiṅwe zwi pfalaho) (2)

- 1.11 A ku tangedzei, ngauri vho vha vho tea vha songo tikedza niwana wavho kha u funana hawe na Mapule/ Vha dzumbela mazwale wavho uri vhone vha a divha nga ha maitela a Vho-Thanyani kha Vho-Luula vhunga izwi zwi tshi pwasha mita.√√(Na zwiṅwe zwi pfalaho zwi sa hanedzi) (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Muoli u khou bvisela khagala nyimele ine ya pfisa vhuṭungu kha muthu a si na haya a dzulaho tshitaratani.√√ (2)

- 1.13 Vhuleme ndi ha uri ha ngo tsireledzea, √ a dovha hafhu a sa wane zwiliwa nga pfanelo.√(Maraga nthihi kha mbuno nthihi) (2)

- 1.14 Ndi u vha ṭodela fhethu ho tsireledzeaho hune vha nga dzula hone/vha newa zwiliwa/ndi u vha *thusa* nga u vha ṭodisa mishumo uri vha kone u diimisa/nga u vha isa kha vhashumelavhapo.√√ (Zwiṅwe na zwiṅwe zwi pfalaho) (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

- 1.15 Tshibveledzwa tsha B tshi sumbedza munna ane a dzula tshitaratani/a si na haya√ ngeno mafhungo a tshibveledzwa tsha A kha phara ya 7 a tshi amba nga Vho-Thanyani vhe vha fhedza vha tshi khou dzula tshitaratani/vha si tshe na haya. √ (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO**Ndila ya u maka manweledzo:**

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga dza 3 ndi dza luambo.
  - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musu mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musu mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwaṭhisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho. Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re nthaha tshivhalo tsho tetshelwaho vha litshe ayo maiwe a manweledzo o salaho.

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Kha vha shumise mbuno khulwane dzi tevhelaho dzine mulingiwa a tea u dzi shumisa kha manweledzo sa **tsumbandila**.

Mbuno dziṅwe na dziṅwe dza sumbe (7) dzi pfalaho dzi tea u avhelwa maraga dzi kha phara.

(Mafhungo na/kana zwipiḁa zwa mafhungo zwi tea u anana/lunzhedzana.)

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Muswa wa vhuṭali a tshi swika gudedzini u tou fombe kha zwe a ḍela zwone.'	1	Muswa u tea u futelela kha pfunzo dzawe.
2	'Hu tea u vha na tshifhinga tsha pfunzo na tsha u ḍimvumvusa u itela u awedza maluvhi.'	2	Nga hu vhe na tshifhinga tsha u guda na tsha u awela.
3	'Mutshudeni u tea u ḍibadekanya na vhaṅwe matshudeningae kha sia ḷa pfunzo vhunga munwe muthihi u sa ṭusi mathuthu.'	3	Mutshudeni u tea u ḍidowedza u guda na vhaṅwe u itela u wana ndivho.
4	'A vha teledzi u tevhela lekitshara he vha si pfesese hone hu u itela u wana ndivho nnzhi na tsivhudzo kha zwino na zwiḷa.'	4	Vha tea u vhudzisa malekitshara hune vha khou kundelwa hone.
5	'Vha ḍifha khaedu ya u ima phanda ha tshigwada vha gudisa vhaṅwe vhane vha sa pfesese, zwenezwo zwi vha thusa kha u tou nweledza ndivho lwa tshoṭhe.'	5	Matshudeni vha a gudisa vhaṅwe hu u itela u engedza ndivho yavho.
6	'Matshudeni vha vhala bugu nga u fhambana hadzo vha tshi ita ṭhoḍisiso kha dziḷaiburari na u dzhena kha inthanethe vha tshi ṭoda u ḍipfumisa na u ṭandavhudza ndivho yavho.'	6	Matshudeni vha ita ṭhoḍisiso ḷaiburari na kha inthanethe u engedza ndivho.
7	'U khetha khonani vhukuma ndi zwa vhuṭhogwa u itela uri vha ṭuṭuwedzane kha u fara gondo ḷithihi ḷa zwa pfunzo.'	7	U nanga khonani ine na ṭuṭuwedzana kha zwa pfunzo ndi zwa ndeme.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Mutshudeni o thanyaho u tea u futelela tshoṭhe kha zwa pfunzo nahone a kone u vha na tshifhinga tsha pfunzo na tsha u awela. Ndi zwa ndeme u guda nga zwigwada na u vhudzisa malekitshara hune wa kundelwa. Vhaṅwe matshudeni vha gudisa vhaṅwe vhane vha sa khou pfesese, vha a dovha vha ya vha ita ṭhoḍisiso ḷaiburari na kha inthanethe u itela u engedza ndivho. Kha zwoṭhe afho yunivesithi mutshudeni kha kone u nanga khonani ine a kona u ṭuṭuwedzana nayo kha zwa pfunzo.

[Maipfi a 84]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka KHETHEKANYO YA C:

- Mupeleto:
  - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nda ha musi vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
  - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

- 3.1 Ndivho ya mukungedzeli ndi ya u tutula dzangalelo/kunga vhataleli.√ (1)
- 3.2 Mukungedzeli u khou bvedza u takalela hawe u thusa/shumela kha mishumo o diimisela.√√ (2)
- 3.3 Ndeme ndi ya uri mukungedzeli u todou dzumba uri mitengo a i nga takadzi vhatu vhothe tshifhinga tshothe, i do takadza vhane vha do ita zwimima hu nga Khushumusi fhedzi.√√ (2)
- 3.4 Ndi muhumbulo.√ Ngauri ri vha ri si na vhatanzi ha uri zwiliwa zwine vha zwi bika zwi a difha naa/a zwi itei uri vhatu vha dzulele u bika zwiliwa zwi no difha tshifhinga tshothe/a ri pfi mudifho u fana.√ (2)
- 3.5 C. Zwithu zwo nakesaho.√ (1)
- 3.6 Ee, i a fusha ngauri yo shumisa thekiniki dzothe dza khungedzelo nga ngona, sa luambo lwa u fhuredzela na zwifanyiso zwo nakaho zwine zwa kona u kunga vhatu vha no toda thuso kha zwimima zwavho na vhwamani.

KANA

Hai, ngauri a vho ngo bvisela khagala mbadelo dza tshumelo ine vha do i nekedza.√√
(Kana zwiwewho zwi pfallaho).

(2)
[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

- 4.1 Muoli u khou bvisela khagala vhuḍifhinduleleli ha mugudisi na mugudi kha mushumo wa tshikolo.√√ (2)
- 4.2 U vhonala o sinyuwav/ ngauri u sumbedza o no vhea na zwanda kha khundu na nga ndila ye a sedza ngayo mugudi.√ (2)
- 4.3 D. U vha khakhathini.√ (1)
- 4.4 Tshukhwi!√ Li bvisela khagala uri o tshuwa/mangala na u ḍisola uri o zwi itelani.√√ (3)
- 4.5 Hai. A thi mu pfeli vhuṭungu ngauri muambi o tou ḍivhangela khakhathi ine a vha khayoye vhubva ha u sa n̄wala mushumo wa tshikolo.√√ (2)
- [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

- 5.1 Uri a kone.√ Mushumo waḷo ndi wa u sumbedza ndivho ya nyito.√ (2)
- 5.2 Luṭingo lwo mela milenzhe.√ Luṭingo a lu tsheho/vhonala/lwo ngalangala he lwa vha lwo vhewa hone/ lwo tswiwa.√ (2)
- 5.3 Ndo **do**ba thonga ye nda fha makhulu wanga u ri vha gogodele ngayo.√ Mapholisa vho ḍa vha mu **do**ba a songo vhuya a humbula.√ (2)
- 5.4 Vho-Ravhanga vho amba vho sinyuwa vha ri a vha nga bvi nga muṅango vha sa athu u wana luṭingo lwavho.√√ (2)
- 5.5 Vhushaka vhune ha vha hone vhu sumbedza Vho-Ravhanga sa mugudisi vhe na maanda a u ḍo n̄ea n̄ḍatiso kha ane a ḍo wanala e na luṭingo nga u shumisa maipfi a vuhali/a no ofhisa/tshuwisa.√√ (2)
- [10]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30

MARAGAGUTE: 70